

איטליה

(Italy). הקהילה היהודית בא' היא היישוב היהודי הרצוף העתיק ביותר בגולה. דברי ימיה משתרעים על-פני יותר מאלפיים שנה וחצי תריסר תרבויות שבאו והלכו זו אחר זו. האמנציפציה ליהודי א', שהוענקה לראשונה ב-1848 בממלכת סרדיניה וב-1870 הורחבה והקיפה את כל חצי-האי האיטלקי, זכתה בהצלחה יתרה, והיו לה היבטים לטוב ולרע: מצד אחד נהנה המיעוט היהודי מביטחון ומהזדמנויות, והתקבל בחברה הכללית, ומצד שני חל כרסום גדל והולך בזהותו היהודית. בני-סמכא כגון מקס נורדאו, תיאודור הרצל, חיים וייצמן ודנטה לטס, יושב-ראש הפדרציה הציונית בא', כלם העידו על המידה הרבה של שוויון שזכו לו היהודים בא' המודרנית. היהודים השתלבו בחברה ובמדיניות שילוב מלא, ונפתחה לפנייהם הדרך לקריירות בקורפוס הדיפלומטי, במנגנון שירות המדינה ובצבא – קריירות שבדרך-כלל היו סגורות בפני יהודים בכל מקום אחר במערב. א' היתה המדינה הראשונה באירופה שבה היה שר מלחמה יהודי, ג'וזפה אוטולנגי (1902-1903), וראש-ממשלה יהודי, לואיג'י לוצאטי (1910-1911). עד 1936, שנת ארבע-עשרה ל'עידן הפשיסטי', היתה האנטישמיות בחצי-האי שולית ומנותקת מן הזרם העיקרי של החיים בא', ומתקפת הכנסייה נגד היהודים (1882-1903) רק הוסיפה על בידודה של הכנסייה הקתולית מן החיים המדיניים של הממלכה. מצד שני צוינה התקופה שאחרי הריסורג'ימנטו (תחיית איטליה) – למצער עד 1938 – בגידול ההתבוללות והחילון, בעלייה בשיעור נישואי התערובת ובירידה חדה בשיעור הילודה בקרב היהודים. לטמיעה סייעו כמה גורמים המיוחדים לא', לפחות בהתלכדותם: שיעורם הקטן של היהודים – כעשירית האחוז מכלל האוכלוסיה, העדר כמעט מוחלט של הגירת יהודים ממזרח אירופה, האידיאולוגיה הליברלית של המדינה האיטלקית, האופי ה'אוניברסליסטי' של הלאומיות האיטלקית, שעד 1938 הוגדרה במונחים תרבותיים ולא 'גזעניים', ולבסוף, אחרון בתור אך לא בחשיבות, תערובת מוזרה של כבוד ליהודים כפרטים, עם התעלמות מן היהדות כדת וכשיטת מוסר, צירוף שעודד בחשאי חילון ושמד בקרב יהודי א'. בשני העשורים הראשונים של המאה ה-20, עם ראשית הציונות, צפו ועלו זרמי-נגד של תחייה יהודית, והתבטאו בייסודו של בית-ספר ללימודי ההיסטוריה בבית-המדרש לרבנים בפירנצה, בהקמת חוגי 'פרוקולטורה', בתפוצתם של כתבי-עת יהודיים ובייסודה של תנועת-נוער יהודית. כפי שניתן לצפות, עוררו גילויים אלה של 'בדלנות' יהודית ביקורת, נוכח ההנחה הליברלית שהאמנציפציה תגרום להיעלמותו של המיעוט היהודי. עליית הפשיזם נתנה תנופה מחודשת לביקורת הזאת, בעיקר בשל חשדם של הפשיסטים באינטרנציונליזם היהודי והסכנה שלדעתם טמונה בו, המאיימת על 'האחדות המונוליתית' של מדינת-העתיד הפשיסטית. בשנים 1919-1922 חזר בניטו מוסוליני עצמו וגינה בעיתונו 'איל פופולו ד'איטליה' את הבולשביזם 'היהודי' ואת הציונות 'האנגלית'. הוא גם הזהיר את

יהודי איטליה שלא לעורר אנטישמיות במדינה היחידה שבה לא היתה קיימת מעולם, בהוסיפו כי 'ציון החדשה' של יהודי א' איננה בארץ-ישראל כי אם בא'.

השתלטות הפשיסטים. כשתפסו הפשיסטים את השלטון (30 באוקטובר 1922) התעוררה חרדה מסויימת בקרב מנהיגי יהדות א', הן בגלל דברי העלבון הקודמים של מוסוליני ביהודים והן בגלל ההתלהבות הכללית שבה נתקבל 'המצעד על רומא' אצל אנטישמים זרים. באותה עת האשימה העיתונות היהודית בעולם את המשטר החדש בכך שהוא נגוע באנטישמיות. ב-26 במרס 1923 חזר נשיא ההסתדרות הציונית העולמית, חיים וייצמן, על ההאשמות ההן בנאום פומבי בניו-יורק. תגובת הפשיסטים לא איחרה לבוא: מיד אחרי 'המצעד על רומא' הרגיע שר בממשלת א' את הרב הראשי של רומא, אנג'לו סצ'רדוטי, בהטיחו כי הפשיזם נקי לגמרי ממגמות אנטישמיות. שנה אחרי-כן קיבל מוסוליני אישית את

פני סצ'רדוטי וחזר בפניו על ההבטחות ההן בצורה הפומבית והמודגשת ביותר שישנה: בשיחה ביניהם הסב ד"ר סצ'רדוטי את שימת-לבו של מר מוסוליני הנכבד לכך שמפלגות אנטישמיות בחוץ-לארץ מבקשות לאשש את מדיניותן האנטישמית בכך שהן מייחסות מגמות אנטישמיות, כביכול, לפשיזם האיטלקי, המשמש להן מופת. הוד מעלתו השיב בהצהירו רשמית, כי לא היתה מעולם לממשלת א' ולפשיזם האיטלקי מדיניות אנטישמית. יתר על כן, הן מצטערות על שמפלגות אנטישמיות זרות מעוניינות לנצל באופן כזה את ההשפעה הסוחפת שיש לפשיזם בעולם.

להצהרה הפומבית ההיא נלוותה הערה חשאית אודות התנועה בגרמניה שיש לה קרבה לפשיזם האיטלקי: 'סירבתי לקבל את פניו של היטלר, ועיתוני באווריה האשימו אותי שאני מכשיר בידי היהודים. כשישמעו את דברי אליך עכשיו, יגידו שהפכתי בעצמי ליהודי'.

את ההתפתחות המדינית הפשיסטית ביחס ליהודים ניתן לחלק לארבע תקופות:

1. תור 'ירח הדבש' של יחסים לבביים כלפי-חוץ, שבה התפתח מעין דו-קיום בשלום בין המשטר ובין יהדות א' (1932-1922);
2. שלב מעבר של גינוני ראוה דו-משמעיים, שבו היה מוסוליני 'גורם מאזן' בין גרמניה של היטלר ובין הדמוקרטיה המערביות (1936-1933);
3. שש שנים של התגברות אנטישמיות אלימה, שתחילתה תעמולה גזענית ושיאה אפליה ורדיפות (1943-1943);
4. התקופה האחרונה, שבה הפעילו מומחי היטלר לענייני יהודים את ה'פתרון הסופי' לבעיית היהודים בשטח הכיבוש של הגרמנים בא' (1945-1943).

בעשור שאחרי 'המצעד על רומא' כובדו הזכויות האזרחיות והדתיות של המיעוט היהודי. באותה תקופה, מוסוליני גינה בפומבי גזענות ואנטישמיות, ניהל שיחות לבביות עם מנהיגים ציונים ועודד, עד גבול מסויים, את פעילות הפדרציה הציונית בא', למרות שהתנגד ל'בדלנות' היהודית. באותה עת החל הרודן הפשיסטי לנצל את היהודים כמכשיר להתעצמותו של הכוח הפשיסטי מבית, ולהתפשטות ההשפעה הפשיסטית מחוץ. מדיניות זו מצאה את ביטויה

בתחום החקיקה הפשיסטית בחוק החשוב ביותר בנוגע ליהודים לפני חוקי הגזע של 1938: כינון 'איחוד הקהילות היהודיות בא' ב- 1930-1931, כגוף ייצוגי וניהולי המוכר רשמית, וזאת בסדרה של צווים ממלכתיים שהעניקו מעמד חוקי מקיף ואחיד ליהדות א', ובסיס כספי איתן לפעילות היהודים בתחומי הדת, התרבות וגמילות-החסדים. על-סמך אותם צווים נספחו גם הקהילות היהודיות בלוב וברודוס ל'איחוד' ונכללו בתחום שיפוטו, דבר שהחיש את ה'איטליזציה' וה'פשיזציה' שלהן.

תקופת המעבר. עליית היטלר לשלטון בגרמניה ב- 1933 ציינה את תחילתה של רה-אוריינטציה. בשלוש השנים שאחרי כן, עד פרוץ מלחמת האזרחים בספרד, פסח מוסוליני לסירוגין בין הצהרות וחוקים לטובת היהודים – מזה, וצעדים אנטישמיים, בלתי רשמיים לחלוטין, וביטויי אהדה לעמדת גרמניה – מזה. המלחמה באתיופיה (1935-1936) עוררה מחדש את הפולמוס נגד 'היהדות הבין-לאומית', שהואשמה כי היא הכוח הסמוי הפועל מאחורי מדיניות הסנקציות של בריטניה וצרפת. ואולם, באותו שלב מעבר לא חל כל שינוי בפועל וגם לא נשקל שינוי במעמד החוקי הנוח של יהודי א', ולא ננקטו צעדים אנטי-יהודיים, לא רשמיים ולא בלתי-רשמיים, מצד המשטר.

הגברת האנטישמיות. התערבות הגרמנים והאיטלקים במלחמת האזרחים בספרד שמה קץ להתפתחויות הדו-משמעיות ההן. מוסוליני נטש את נסיונותיו לפתוח במשא-ומתן עם ההסתדרות הציונית העולמית ופתח במתקפה עיתונאית אנטישמית אשר, בניגוד לפולמוסים אנטי-יהודיים קודמים, הופנתה בגלוי נגד יהדות א' כלה. הפרסום הרשמי של החקיקה המפלה השתהה בגלל כמה סיבות: הצורך להקדים ולהכין את דעת הקהל האיטלקית, הרצון להימנע מהתנגשות בטרם עת עם הוטיקן, חיכוכים מתמשכים בין רומא לברלין, וחשש מושהה מפני הדים שליליים בדמוקרטיה המערביות. כאשר פורסמו לבסוף חוקי הגזע, בסתיו 1938, היה ברור לכל כי מוסוליני שרף את גשריו עם המערב והתחייב כליל ל'ציר' רומא-ברלין.

עם הצטרפות א' למלחמת-העולם השנייה (10 ביוני 1940) הוצאו צווים חדשים נגד היהודים והוגברה מתקפת העיתונות נגדם. ואולם, למרות שלחמו שכם אחד, לא צעדו א' וגרמניה מעולם בסך אחד, דבר שהשתקף גם בתחום מדיניות הפשיסטים כלפי היהודים. בהיותו תלוי מבחינה צבאית וכלכלית בגרמנים, לא יכל היה מוסוליני לסגת מן התחיקה האנטי-יהודית, וגם לא למתן את האידיאולוגיה הגזענית שלו. מצד שני נתלו הפשיסטים בבעיית היהודים מחוץ לא' כדי לבטא, ככל שהיה בכוחם, את מעט חופש-הפעולה שלהם מול הגרמנים. הדבר נבע ממניעים כנים של הומניטריות ספונטנית, אך השיקול המדיני הראוי לציון שנזכר כאן מסביר גם הוא מפני מה נעשו השטחים שכבשו האיטלקים בצרפת, ביוגוסלביה וביוון למקלט ליהודים נרדפים. אותו שיקול גם מסביר מדוע הסכים אומנם מוסוליני לנקוט אמצעי אבטחה

מפני אלמנטים יהודיים עוינים, אך לא הסכים מעולם לעקירת אזרחים איטלקיים מזרחה. מנוי וגמור היה עם היטלר להחיל את שנאתו הכפייתית ליהודים על כל אירופה, ובכלל זה על א', אך עד לכניעת א' לבעלות-הברית ב- 8 בספטמבר 1943 לא היה מוכן לסכן את יחסים עם רומא בגלל שאלת 'הפתרון הסופי' בשטחי ההשפעה של א'. רק אחרי שחתמה א' על הסכם שביתת-הנשק החליט היטלר להתייחס לאותו חלק של א' שהיה בשליטת הגרמנים כאל טריטוריה כבושה ומוחזקת, ולכלול יהודים בעלי נתינות איטלקית במסגרת חוקי הגזע, שעד אז היו פטורים מהם.

'הפתרון הסופי' באיטליה. בהערכת ההשפעה שהיתה לכיבוש א' בידי הגרמנים על השואה בא' יש לזכור שלוש עובדות יסוד. ראשית, הפיזור הגיאוגרפי של יהדות א': מאז גירושי היהודים ב- 1492 וב- 1541 חיו היהודים בא' בצפון הארץ בלבד, כלומר, בחלק שהיה בשליטת הגרמנים; שנית, החלטת היטלר, בניגוד לעצות המומחים שלו, להחזיר את מוסוליני לשלטון. מאחר שהצלחת המדיניות האנטי-יהודית היתה מותנית במידה רבה בשיתוף-פעולה מצד האיטלקים, סייעה להקמת רפובליקת-הבובות הפשיסטית וליישום 'הפתרון הסופי' בא'; שלישית, שינוי דעתו של היטלר בדבר התוכנית לתפיסת הוטיקן. זאת היתה ההחלטה היחידה מכל ההחלטות של הרודן הגרמני אחרי 'בגידת' א', שסייעה ליהודים באפשרה לכנסייה להציל אלפי נפשות.

מיום 15 בספטמבר 1943 עד 30 בינואר 1944, נשלחו לפחות 3,110 בני-אדם מ'גזע' היהודים בא' לאושוויץ. ידוע כי 2,224 מהם נספו בשואה. לפחות עוד 4,056 גורשו בין פברואר לדצמבר 1944 למזרח בפקודת פרידריך רוברט בוסהמר, המומחה של אדולף איכמן לענייני יהודים בא', וידוע כי 2,425 מהם נספו. כ- 2,700 יהודים איטלקים הוגלו משטחים שמחוץ לשטח השיפוט של בוסהמר: 837 נשלחו מטריסטה לאושוויץ, רונסבריק וברגן-בלזן, וכולם פרט לשבעה נספו. יותר מ- 1,800 נשלחו מרודוס לאושוויץ, ומהם נספו 1,622, ולפחות 82 יהודים איטלקים נשלחו ממדינות זרות שבשלטון הגרמנים, ומהם שרדו רק תשעה. לפחות 44 גורשו מסיבות שאינן קשורות ב'גזעם', ועל 25 מהם ידוע כי נספו. היו 387 מגורשים אשר תאריכי יציאתם עדיין לא התבררו, וידוע כי 334 מהם נספו. נוסף על כך נרצחו לפחות 173 יהודים על אדמת א' מספטמבר 1943 עד להתמוטטות הרפובליקה הפשיסטית, ובהם 78 שנטבחו בפוסה ארדיאטינה (Fosse Ardeatine) ב- 24 במרס 1944, בתגמול על מארב שהושם לפלוגת ס"ס ברומא. עוד ב- 26 באפריל 1945, שלושה ימים לפני התמוטטות שליטתו של היטלר בא', נרצחו שישה יהודים, כלם נתינים זרים, בידי הס"ס בקונוא (Cuneo), ולפחות 119 איש מ'גזע' יהודי נספו בבתי-כלא ובמחנות הסגר איטלקיים ב- 20 חודשי שלטון הכיבוש של הגרמנים בא'.

שיתוף-פעולה ועזרה. במשפט איכמן אחרי המלחמה הוצהר כי 'כל יהודי איטלקי שנשאר בחיים חייב את חייו לאיטלקים'. ואולם, אף שנכון הדבר כי רבים מהשורדים ניצלו בידי איטלקים 'ארים' מרבדי חברה שונים, נכון גם כי ההצלחות שהיו לבוסהמר באו במידה רבה תודות למשתפי-פעולה איטלקים, מרצון או מאונס. אלפי יהודים נעצרו ונכלאו בידי המשטרה הפשיסטית וגורשו ונרצחו בידי בריוניו של הינריך הימלר. אחרים הוקעו בידי סוכנים איטלקים של הס"ס, ואחרים נלכדו בידי חוליות פעולה פשיסטיות בראשות רוצחים ידועים לשמצה. יהודים לא מעטים הוסגרו במקומות המחבוא שלהם בידי אזרחים איטלקים רודפי-בצע (הגרמנים הציעו פרסים בעד הסגרת יהודים). היו גם כמה בוגדים יהודים ששיתפו פעולה עם אויבי עמם, המפורסמת שבהם היתה צ'לסטה די פורטו, יהודיה מרומא, שהסגירה עשרות מבני-עמה לס"ס האיטלקי תמורת 5,000 לירות איטלקיות לראש.

בעת חתימת שביתת-הנשק בספטמבר 1943 היו כ- 44,500 יהודים בא' וברודוס, כ- 12,500 מהם נתינים זרים. עד סוף המלחמה נספו לפחות 7,682 מהם בשואה. מ- 8,369 מגורשים אשר זוהו עד כה, חזרו אחרי המלחמה לביתם 979 בלבד, וכן תינוק שנולד בברגן-בלזן. נוסף על כך שרדו לפחות 415 יהודים אחרי מאסר או הסגר באיטליה גופא. מעטים נמלטו לחופש בדרכם למחנות המוות. אך למרות שארבע חמישיות מיהודי א' שרדו אחרי המלחמה, סבלה יהדות א' מכה שקרוב לוודאי שלא תתאושש ממנה בעתיד הנראה לעין. אלפים איבדו את קהילתם, וכ- 6,000 היגרו. רבים מאותם שנשארו היו שבורים בגופם וברוחם. סדר החיים היהודיים שובש, ובהרבה מקומות נכחד עצם קיומם. יהדות א' אחרי יותר מ- 40 שנה לאחר תמוטת הפשיזם עודנה צל של עצמה, צל של מה שהיתה בעבר.

פעולות ההצלה של האיטלקים

במלחמת-העולם השנייה עסקו האיטלקים בפעולות הצלה של יהודים יותר מרוב העמים האחרים. הפעולות הללו היו מסוגים שונים, ונעשו בתקופות שונות וממניעים שונים. בפעולות הללו ניתן להבחין בשלושה שלבים, בעלי מאפיינים מיוחדים.

בשלב הראשון, מתחילת המלחמה ועד אמצע שנת 1942, הגנו השלטונות האיטלקיים, בעיקר אנשי משרד החוץ, על יהודים אזרחי א', תושבי האזורים שנכבשו או שהיו בתחום השפעת הגרמנים. נעשתה פעולה רחבה ותקיפה במיוחד ב'איזור הכבוש' שבצרפת, שבו היו כ- 1,500 יהודים אזרחי א', ובאותנסייה, שבה היו כ- 5,500 יהודים אזרחי א', וכן ניתנה הגנה במקרים אינדיווידואליים, בסלוניקי ובארצות גרורות אחדות בבלקנים ובאגן הדנובה. בכך הגנו אז האיטלקים על האינטרסים שלהם, דהיינו, הם ביקשו לשמור על נוכחותם ועל עמדותיהם החברתיות והכלכליות, שבמקרים רבים, במיוחד בארצות הים התיכון, ייצגו אותן

יהודים איטלקים מקומיים. נוסף על כך, אז עדיין שמרו האיטלקים על מעמד של שוויון עם גרמניה, ולא היו מוכנים להשלים עם אפליית אזרחיהם לרעה, היא 'גזעם' אשר היא. השלב השני היה מאמצע שנת 1942 ועד ספטמבר 1943. המעצרים, המצודים והשילוחים מזרחה של אוכלוסיות יהודיות שלמות, שהאיטלקים היו עדים להם בצרפת, בבלגיה וביוון, מעשי הזוועה מעוררי הפלצות, שנעשו לעיניהם בקרואטיה, והשמעות שהגיעו על מה שנעשה במזרח אירופה, קוממו רבים מאנשי הצבא ומן הדיפלומטים האיטלקים במקומות הללו, והם שיכנעו את הממונים עליהם במשרד החוץ ובמטה הכללי שברומא לסייע ליהודים הנרדפים, בלי הבדל אזרחות, המבקשים מיקלט בשטחי הכיבוש של האיטלקים. נעשתה אז פעולת הצלה ממשית באזורים שהיו בפיקוח הצבא האיטלקים או בשליטתו בקרואטיה-דלמטיה, שבהם מצאו מיקלט כ- 5,000 יהודים, בדרום צרפת, שבה התרכזו 25,000 יהודים (לפי טענת הגרמנים – יותר מ- 50,000), ובאתונה ובאי יוון, שבהם היו כ- 13,000 יהודים. כך מצאו לפחות 40,000 יהודים, שלא היו אזרחי א', מיקלט באזורי הכיבוש האיטלקי השונים עד ספטמבר 1943. הם זכו ליחס אנושי ולא נמסרו לידי הקרואטים, לידי משטרת וישי או לידי הגרמנים, וזאת למרות מחאות חוזרות ונשנות מצד כל אלה, ובמיוחד למרות לחצים אדירים ותביעות להסגירם שהפעילו הגרמנים במישורים שונים, צבאיים ודיפלומטיים, עד לדרגים הגבוהים ביותר ועד למוסוליני עצמו. ואומנם, לפחות פעמיים נטה מוסוליני להיכנע ללחצים הללו, ואף נתן את הסכמתו להסגיר את הפליטים היהודים מקרואטיה, אבל אנשי הדרג הביצועי הגבוה סביבו, דיפלומטים ואנשי צבא, לא הסכימו להוציא את ההוראה לפועל, והצליחו בדרכים שונות להתחמק ולשים לאל מעשה נפשע זה, שהיה מטיל כתם נורא עליהם ועל עמם. בין הדיפלומטים שפעלו ברומא הצטיינו בכך לואיג'י וידאו, ליאונרדו ויטסי, לוקה פייטרומרקי, ג'וזפה בסטיניאני ובלסקו לנצה דייטה. בין הדיפלומטים שבנציגויות הדיפלומטיות באתונה הצטיינו ג'וזפה קסטרוצ'יו, גואלפו זמבוני, ופלגריו גיג'י. בנציגויות בצרפת הצטיינו ויטוריו זופי, אלברטו קליסה, גוסטוו אורלנדיני וג'ינו בוטי. בקרואטיה הצטיין ויטוריו קסטלני. בין אנשי הצבא הצטיינו הגנרלים ג'וזפה פייקה, ג'וזפה אמיקו, קרלו אברנה די גואלטיירי, מריו רואטה, קרלו ג'לזו ומריו ורצ'לינו, וכן מפקח המשטרה גוידו לוספינוזו, שפעל בדרום צרפת. באותה עת הסתננו לא' גופה אלפי פליטים יהודים, בעיקר מיוגוסלביה, לרוב בסיוע אנשי הצבא האיטלקים, ואף הם מצאו מיקלט מרודפיהם.

השלב השלישי והאחרון החל ב- 8 בספטמבר 1943, עם כניעת ממשלת א' בראשותו של המרשל פיטרו בדוליו לבעלות-הברית. הגרמנים השתלטו על רוב שטחה של א', מנאפולי צפונה, דהיינו, על השטח שבו היו מרוכזות כל הקהילות הגדולות והוותיקות של יהודי א': רומא, ליוורנו, פירנצה, מילנו, ונציה וטרייסטה, מאז ועד יום השחרור נערכו בכל מקום ומקום מצודים אכזריים ובלתי פוסקים לתפיסת היהודים: כל מי שנתפס וזוהה שהוא יהודי נעצר, בלא הבדל אזרחות או 'זכויות' למען המדינה האיטלקית. הנעצרים רוכזו, הועברו למחנות

מעבר שבצפון א' ומשם למחנות במזרח, לרוב לאשוויץ, ובחודשים האחרונים למלחמה למחנות בגרמניה. קבוצות אחדות של היהודים שולחו הישר מרומא וממילנו לאשוויץ. בתקופה רצופת אימים זו, שבה היו חיי כל יהודי תלויים לו מנגד, נזקקו היהודים, כאיטלקים כזרים, לסיוע העם האיטלקי, ולרוב אכן זכו לו מצד בני-אדם מכל שכבות העם. אומנם היו בא' גם משתפי-פעולה עם הגרמנים, אנשי 'הבריגדות השחורות' הפשיסטיות, ואף מתנדבים ליחידות הס"ס האיטלקיות. הללו היו איום תמיד על היהודים, שכן הם סייעו בלא שום מעצור לגרמנים בתפיסת היהודים, בחקירתם ובגירושם למוות. היו בקרב האיטלקים גם מלשינים שעסקו במלאכתם הבזויה תמורת בצע כסף, או מסיבות אישיות אחרות. ואולם, רוב העם האיטלקי, וגם חלק גדול מן הכמורה הקתולית, סייעו ליהודים להסתתר, אם בבתיהם של מכרים 'ארים' בערים, אם בכפרים נידחים ובמנזרים. הודות לעזרה הזאת ולתנאים אובייקטיביים שעמדו ליהודי א', כגון האפשרות להימלט לשווייץ או לדרום א', שכבר שוחרר בידי בעלות-הברית, ניצלו רוב היהודים (גורשו כחמישית מתוך כ- 37,000 יהודים איטלקים וכ- 7,000 פליטים, שהיו בא' בספטמבר 1943).